

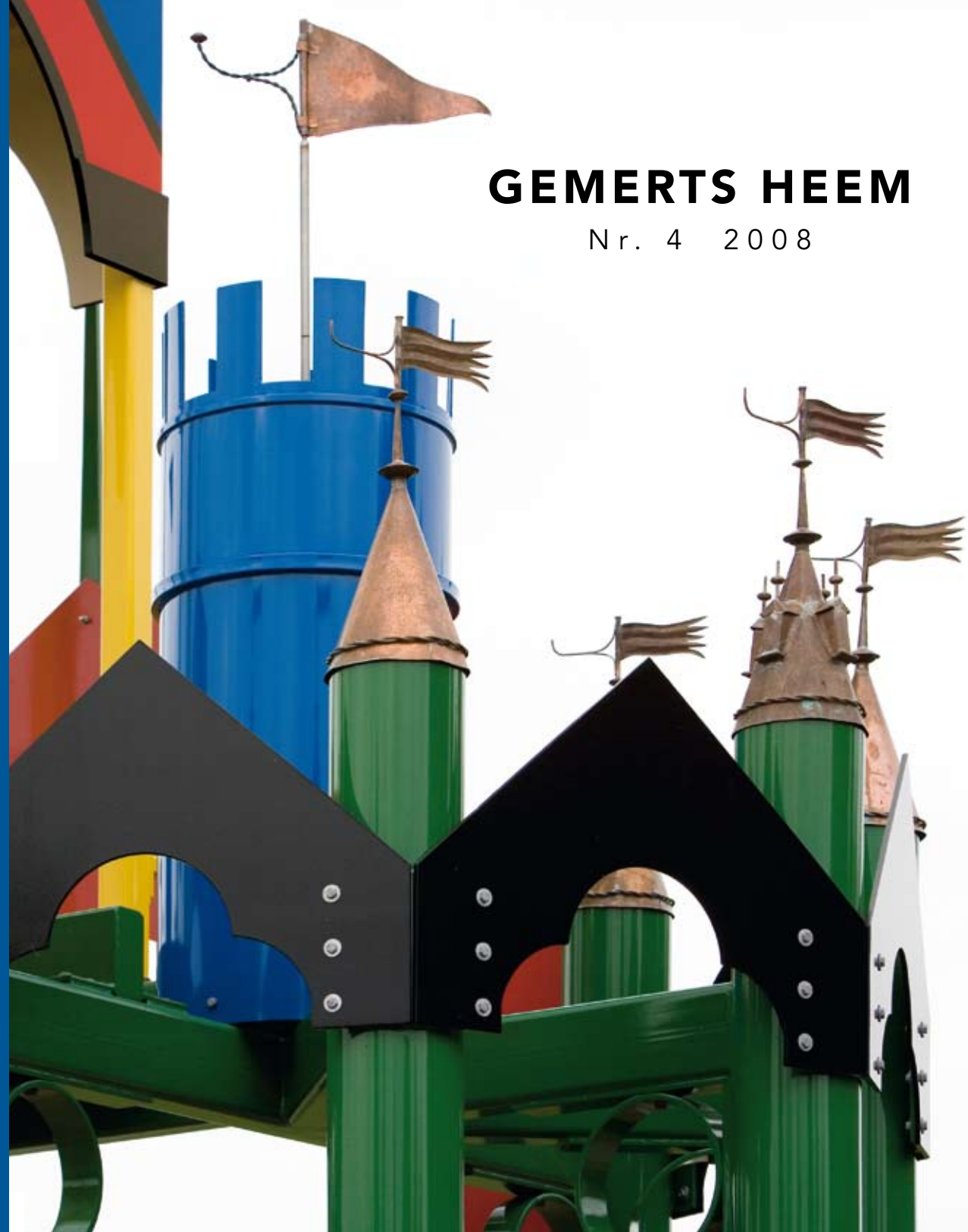
arma in profundum proiecta in pertuum sunt

(de wapenen zijn voorgoed
in de diepte geworpen)

Uit: 'Jaarspreuken' 1986 - 2004 van Gerard van Lankveld

GEMERTS HEEM

Nr. 4 2008

Jaargang 50, 2008, nr. 4 .

Inhoud:

Frans de Kemp, Kruidentuin 1947-1953
Hortus Medicamentorum Ghemertanus..... 1

Ties van de Werff, Senang in Gemert: integratie van twee kanten 13

Adriaan van Zeeland & Simon van Wetten, De Broekstraat van weleer.
Ouden tijden keren niet weer 19

Martien van der Wijst, Eerste jaren buurtvereniging Noord-West 24

Wim Vos, Sprinkhaonen en aander bisjes 26

Ad Otten, Kapittelstokjes 28

UNIDEK

Omslag: Klaïda; Gerard van Lankveld (foto's: Piet Kuppens, 2007)

Grafische verzorging: drukkerij Vos, Gemert

Uitgave: december 2008
ISSN: 0166-2473

Gemerts Heem

tijschrift met artikelen op het gebied van geschiedenis, archeologie, genealogie, dialect, e.a. van de voormalige gemeente Gemert.

- Secretariaat: Martin Breeuwer, Wijst 185, 5422 BV Gemert
- Abonnement: € 15,- per jaar (tevens lidmaatschap heemkundekring)
- Penningmeester: Kees Brouwers, Heggeroosstraat 23, 5761 GJ Bakel
- Betalingen: Op Rabobank Gemert 116197226 t.n.v. Heemkundekring De Kommanderij Gemert, onder vermelding van “contributie”

Website: www.heemkundekringgemert.nl

- Redactie: Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
Anny van de Kimmenade-Beekmans, Grotel 8, 5761 RA Bakel
Ton Thelen, Hezelaar 2, 5422 BX Gemert
Jan Timmers, Kromstraat 1, 5421 XZ Gemert
Wim Vos, Louis Couperusstr. 17, 5421 RH Gemert
Simon van Wetten, Kruiseind 22, 5421 ND Gemert

Redactieadres: Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
e-mail: ad.otten@xladsl.nl

- Overname artikelen toegestaan, mits bronvermelding -

Kruidentuin 1947-1953

Hortus Medicamentorum Ghemertanus

Frans de Kemp

In het hele land was na de Tweede Wereldoorlog (WO II) het bestaan van kleine boeren problematisch; het was in Gemert en omstreken zelfs een ernstig probleem. De bedrijfsresultaten van de bestaande bedrijven - de meeste ca 5 ha - waren minimaal. Er was te weinig cultuurgrond voor uitbreiding of stichting van nieuwe bedrijven. Jonge boeren konden zich daarom niet als zelfstandige boer vestigen. Emigreren naar bv. Canada, Australië of Nieuw Zeeland leek de enige uitweg.

Dit "kleine boerenvraagstuk" ging het gemeentebestuur van Gemert in de tijd van wederopbouw na WO II zeer ter harte. Het ging zich daarom oriënteren op andere mogelijkheden. Hierbij werd gedacht aan de teelt van zgn. klein fruit, zoals aardbeien, bessen, frambozen e.d. en de teelt van geneeskrachtige en andere kruiden. Ook de regering raadde voor kleine boeren de teelt van kruiden aan en stimuleerde die.

Gemeentesecretaris Jacques van den Broek (zelf een hobbyist in het telen van kruiden in zijn groentetuin) promootte het idee van de kruidenteelt en nam het

initiatief om intensivering van kleine bedrijven te gaan onderzoeken door de teelt van gewassen die arbeidsintensief waren en een relatief hoge opbrengst gaven in verhouding tot weinig cultuurgrond. De teelt van geneeskrachtige en aromatische kruiden zou wat arbeidstijden betreft de verschillende seizoenen aanvullen. Er was immers een grote verscheidenheid in de kruiden, die ook oogsten op verschillende tijden mogelijk maakten. De grootte van de gezinnen speelde hierbij een belangrijke rol.

Er zouden meewerkende kinderen ingeschakeld kunnen worden.

Zowel de rijkstuinbouwconsulent in Noord-brabant, ir H. Slits, als diens collega in Friesland, ir. C. van der Slikke, boden kennis, ervaring en diensten aan en juichten de teelt op zandgronden toe. Verder werd het Ministerie van Landbouw in de persoon van ir. J.L. Burg bij de plannen betrokken.

Natuurlijk konden de plaatselijke land- en tuinbouwinstanties niet ontbreken. De R.K. Boerenbond, in de personen van voorzitter Antoon Jaspers uit de Broekstraat (wethouder en locoburge-

Kruidenhuis met op de voorgrond kruidenplanten

meester) en secretaris Cobus Donkers van de Wolfsbosch - een kenner van de tuinbouw - droeg het plan een warm hart toe. De R.K. Tuinbouwbond met als voorzitter Wim van Hoof uit de Pandelaar en secretaris Jan van Zeeland van de Witte Brug steunden eveneens het plan. De NCB (Noordbrabantse Christelijke Boerenbond), later opgegaan in de ZLTO (Zuidelijke Land- en tuinbouw Organisatie) en de CHV (Coöperatieve Handels Vereniging) te Veghel stelden het initiatief van de gemeente zeer op prijs. Het plan voor de kruidenteelt werd dus breed gedragen.

Stichten kruidentuin.

Om het teeltproces goed te kunnen begeleiden, was het nodig een proef- en demonstratietuin dicht in de buurt te hebben. De teelt was immers voor de boeren helemaal nieuw en een onbekend gebeuren. Zij moesten terug

kunnen vallen op deskundige bijstand en voorlichting. Daarom besloot de gemeenteraad op 27 juni 1947 tot het stichten van een kruidentuin.

De totale stichtingskosten van de tuin werden geraamd op ruim twintigduizend gulden. Het beheer van de tuin was in handen van het college van B & W. Jacques van den Broek werd administrateur en kassier van het kruidenteeltbedrijf. Al op 12 november 1947 werd overeengekomen dat de NCB, de R.K. Tuinbouwbond, de CHV en de gemeente gezamenlijk een stichting zouden oprichten, die de kruidentuin zou gaan exploiteren. Opmerkelijk is dat de plaatselijke Boerenbond hierbij niet betrokken was, terwijl het toch ging om het oplossen van het “kleine boeren vraagstuk”. Mogelijk dat de plaatselijke boerenbondsafdeling werd vertegenwoordigd door de NCB, zijnde de overkoepelende organisatie.

Locatie

Men wilde het liefst een plek midden in Gemert die voor iedereen goed bereikbaar was. Geen betere plek was denkbaar dan het bouwland aan de Wijnboomlaan (nu H. Geestlaan) tegenover het Kasteel. De grond was eigendom van de Congregatie van de H. Geest en verpacht aan landbouwer Johan Vereijken uit De Hoef. De voorkeur ging

Jacques van den Broek 1912-1991

uit naar circa 1,35 ha, in het midden van het totale perceel, tegenover het toekomstige kruidenhuis (nu de woning van de burgemeester). De Paters waren bereid deze grond aansluitend aan hun boomgaard voor twaalf jaar te verhuren. In de boomgaard lagen enkele weilanden waar koeien van de paters graasden. De pacht van Johan Vereijken werd naar tevredenheid afgekocht. Midden in de tuin kwam een toegangspadje met poort vanaf de Wijnboomlaan. Het grote materieel moest gebruik maken van de Witte Brug op dezelfde wijze zoals nu de woning van de burgemeester is ontsloten.

Voorlichting

Jacques van den Broek vroeg de eerder genoemde ir. H. Slits om assistentie voor de voorlichting en begeleiding van de kruidentelers. Deze vond de heer Antoon A. de Kemp uit Berlicum in 1947 bereid deze taak op zich te nemen. Antoon was consulent bij de rijkstuinbouwvoorlichtingsdienst en tuinbouwwakonderwijzer. Hij bekwaamde zich in korte tijd in de kennis van de kruidenteelt. In Gemert zou hij vooral voorlichting moeten geven in de keuze en de teelt van de kruiden. In 1948 kwam hij en zijn gezin in Gemert wonen op Keizersbosch.

Indeling van de proef- en demonstratietuin

De kruidentuin ging begin 1948 ook daadwerkelijk van start. Na de gebruikelijke bemesting en grondbewerking werd de proeftuin verdeeld in 102 perceeltjes, elk met een oppervlakte van 1 are. De demonstratietuin van 5 are groot werd gesitueerd bij de ingang aan de Wijnboomlaan.

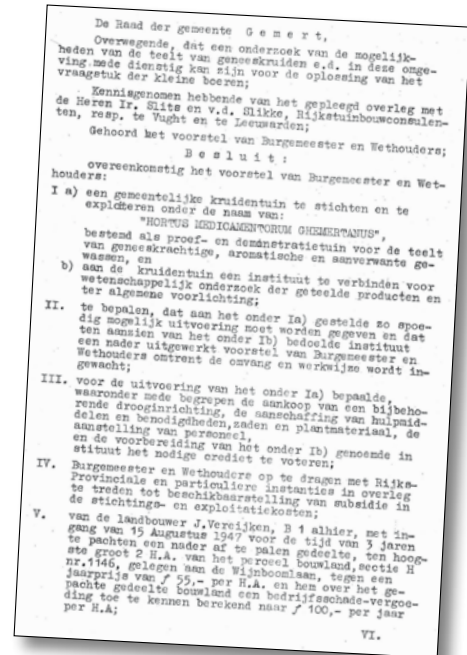
In 1948 kwam Dirk Reitsma vanuit Buitenpost (Friesland) naar Gemert. Hij werd aangesteld als chef van de kruidentuin en moest de tuin mede vorm en uitstraling geven. Tevens was hij voorlichter voor de demonstratietuin. In het tweede seizoen waren er al 450 bezoekers;

hoofdzakelijk aspirant kruidentelers. Verder werden voor onderhoudswerkzaamheden aangesteld Martien Scheepers uit de Schoolstraat en Adriaan Vereijken uit De Hoef. In groepjes van telkens ongeveer vijf perceeltjes werden de volgende kruiden in vele soorten gezaaid/geplant.

Proeftuin

Angelica archangelica	- aartsengelwortel
Rheum palmatum	- chinese rabarber
Valeriana officinalis	- valeriaan
Hyssopus	- hysop
Melissa	- citroenmelisse
Marrubium vulgare	- malrove(bloem)
Carduus benedictus	- gezegende distel
Viola tricolor	- driekleurig viooltje (bloem)
Calendula officinalis	- goudsbloem
Levisticum off.	- Lavas of maggiplant
Achillea Millefolium	- duizendblad
Thymus vulgaris	- tijm
Datura stramonium	- doornappel (giftig)
Artemisia absinthium	- absintalsem
Hyoscyamus Niger	- bilzenkruid (giftig)
Digitalis purpurea	- gewoon vingerhoedskruid (giftig)
Digitalis lanata	- wollig vingerhoedskruid (zeer giftig)
Atropa bella donna	- wolfskers (zeer giftig)

In het laatstgenoemde kruid, Atropa bella donna zit atropine, een stof die de pupillen verwijdt. Vroeger gebruikten welgestelde Italiaanse dames deze stof om hun pupillen te vergroten en daarmee indruk te maken op de mannen. Bella donna is Italiaans voor schone vrouw, maar dit terzijde. Er werden verschillende proefveldjes ingericht voor proeven met bemesting, grondbewerking, tijd en wijze van oogsten, enz. Hierna volgt een beperkte weergave van de kruiden in de demonstratietuin. Hier werd het stammateriaal ondergebracht en volgens de plantenfamilies gerangschikt. Een greep uit wat er bloeide en groeide: duizendblad, valkruid, bijvoet, koeienoog, goudsbloem, voorjaarszonnebloem, paardenbloem, kamille, guldenroede, beekpunge, kaasjeskruid,

Raadsbesluit dd 27 juni 1947

mierikswortel, herderstasje, gevlekt longkruid, slangenkruid, bosaardbei, zilverschoon, vrouwenmantel, pimperl, nagelkruid, kruisemunt, pepermunt, fluitenkruid, koriander, blauwe monnikskap, bosanemoon, akkerhoornbloem, hemelsleutel, Sint-janskruid, muizenoor, adderwortel, wijnruit, opgeblazen lobelia, basielkruid, mint en marjolein. Alle perceeltjes werden zo veel mogelijk omzoomd met kruidenbloem-gewassen. De opbrengst in 1948 van de bladgewassen was f. 900 netto en van de wortelgewassen f. 400 netto. Tengevolge van de droogte in dat jaar waren wel enkele teelten mislukt. Het Onderzoeksinstituut te Wageningen onderzocht regelmatig de verschillende soorten kruiden op hun gehalte werkzame stof. De kruidentuin verleende ook medewerking aan dit Onderzoeksinstituut door de teelt van moederkoren bij enkele telers aan te bevelen en te laten zaaien voor proefneming. De botanische tuin in Utrecht stelde de kruidentuin in de gelegenheid om van verschillende buitenlandse tuinen zaden te betrekken voor vergelijkingsproeven. Hiervoor werd op de grond achter het toekomstige kruidenhuis een tuinserre geplaatst voor de opkweek van plantjes van buitenlandse zaden.

De kruidentelers

In de vergadering van de tuinbouwbond

van 4 december 1947 heeft Antoon de Kemp een uiteenzetting gegeven over de kruidenteelt, die vooral voor de kleine boeren van belang kon zijn. Hij spoorde alle leden aan zoveel mogelijk enkele aren grond gereserveerd te houden om in het voorjaar te kunnen beginnen met inzaaien of planten. Op korte termijn zou de R.K. Tuinbouwbond de leden hierover nader informeren. Ook vertelde hij van de plannen voor het stichten van een proeftuin voor de kruidenteelt. Op 2 januari 1948 stuurde de tuinbouwbond aan de leden een zeer enthousiaste brief met een uitnodiging voor een lezing op 8 januari in het Patronaatsgebouw. De lezing zou worden gehouden door Ir.W.Blaauw, rijkstuinbouwconsulent in Friesland, die grote ervaring had met de teelt van kruiden. Nog diezelfde avond meldden zich tachtig kandidaat-boeren aan die in 1948 met de teelt wilden beginnen. Samen zouden zij 7,50 ha kruiden kunnen telen. Hierna volgden nog vier cursusavonden om de teelt voor iedereen nog beter begrijpelijk te maken. De telers moesten zich wel gaan verenigen in een coöperatie. Alleen dan konden zij verzekerd zijn van de afname van de kruiden door de drogerij, het verkrijgen van zaaigoed en een garantieprijs. Voor het eerste teeltjaar 1948 werd het zaad geleverd door de kruidentuin te Buitenpost- Friesland

Hortus Medicamentorum Ghemertanus

Telefoon: 235 (K. 4923)
Postrekening: 536519

Bankier: N.V. Amsterdamsche Bank, Gemert

IMPORT

Kruiden Bedrijf

EXPORT

Uw ref. :
Onze ref. :
Onderwerp:

Gemert,
Nieuwstraat B.193

Briefhoofd en logo Hortus Medicamentorum Ghemertanus [HMG].

en verdeeld onder de kruidentelers. Daarna zou de kruidentuin in Gemert zoveel mogelijk het zaad leveren. Vermeldenswaard is dat Jacques van den Broek op zijn perceel aan de Beeksedijk ook kruiden teelde zoals valeriaan, Chinese rabarber en vingerhoedskruid. Hij werd daarbij geholpen door de gebroeders Vereijken uit De Hoef.

Opbrengsten

Voor 1951 waren de gemiddelde opbrengsten per are f. 22 per kruidensoort. Voor gewassen die niet in het teeltplan waren genomen, maar waar wel vraag naar was, werd de opbrengst geraamd op gemiddeld f. 28 per are. Het betrof hier de goudsbloem, de doornappel (wolfskers) en de paardenbloem. De betaling gebeurde door de kruidendrogerij. De angelica (aartsengelwortel) en de digitalis lanata (wollig vingerhoedskruid) groeiden hier het beste. Valeriaan

vroeg veel tijd en aandacht en de teelt daarvan kwam niet goed tot zijn recht. De digitalis purpurea (gewoon vingerhoedskruid) ging het steeds beter doen.

Het kruidenhuis

Het kruidenteeltbedrijf kreeg voor de bouw van o.a. een kruidenhuis aansluitend aan de proeftuin een perceel van 45 are voor 30 jaar in erfpacht van het R.K. Kerkbestuur van de Parochie St. Jansonthoofding. Het gebouw zou dienst moeten doen voor de opslag van gereedschappen, opslag van zaden, een kruisslagmolen en pottenpers, schaft-ruimte, een kantoor en een droogkamer voor het drogen van kleine partijen kruiden. De opzichter-tekenaar Mies Jagers uit de Deel, werkzaam bij de dienst gemeentewerken, maakte een fraai ontwerp. De bouw werd uitgevoerd door het

aannemersbedrijf Moors en Van Dooren uit de Oudestraat voor ca f. 15.000 en was klaar in mei 1950. Toen werd ook een elektrische droogkast in de droogkamer geplaatst. De grond, naast en achter het kruidenhuis, werd benut voor proefveldjes. Daar kwam ook een hulpstation van het K.N.M.I. uit De Bilt te staan, waardoor de klimatologische invloeden op de teelt konden worden gemeten.

Kruidentelers buiten Gemert

Antoon de Kemp, vaak samen met de heer Martien Huberts van de kruidendrogerij in Veghel, gaf in de regio en daarbuiten tot in de Kempen toe, lezingen en voorlichtingsavonden om ook daar de kruidenteelt te bevorderen. Op diverse landbouwscholen heeft hij aandacht gevraagd voor de kruidenteelt. Hij ging daar eerst met de fiets naartoe, daarna met zijn scooter en later met Martien Huberts in diens auto. Zij hebben veel tijd en energie gestoken in hun streven zoveel mogelijk kleine boeren voor de kruidenteelt te interesseren. Hun rondgang had tot resultaat dat in de omgeving van Wijchen zich veertig kruidentelers meldden. Uit de omgeving van de Bommelerwaard kwamen ongeveer vijfenveertig telers, uit de omgeving van Gemert zo'n dertig en uit de Kempen twintig.

De kruidendrogerij

Al in 1947 probeerde burgemeester De Bekker een drooginstallatie te realiseren in een bedrijfsgebouw bij hoeve "De Dompt" in Elsendorp. Dit plan ging echter niet door, omdat de eigenaar uiteindelijk niet bereid was mee te werken. De CHV in Veghel bouwde in 1948 een bestaande droger om tot kruidendroger, die al snel te klein werd. Toen men daarom in 1952 voornemens was een nieuwe te bouwen, heeft de Gemertse burgemeester tevergeefs geprobeerd de kruidendroger naar Gemert te halen. Immers, het ministerie van landbouw had deze drogerij gesubsidieerd met steun uit het Marshall-fonds, en Veghel kreeg daarom als groeikern de voorkeur én de drogerij. Hoewel de drogerij al maanden in gebruik was, werd deze pas op 17 februari 1954 officieel geopend. Martien Huberts uit Veghel werd de directeur. De drogerij kreeg de naam van "Zuid Nederlandse Kruidendrogerij". Deze werd geëxploiteerd door de Coöperatieve Kruidenkwekersverenigingen van de NCB van Wijchen en van Gemert. In 1951 werd de Verenigde Nederlandse Kruiden Coöperatie (VNK) opgericht, waarbij alle regionale kruidenkwekersverenigingen aansloten. Zij hebben zich toen verbonden de gedroogde kruiden aan het VNK af te dragen. In Doornspijk kwam een

HORTUS MEDICAMENTORUM GHEMERTANUS.

Plattegrond getekend door J.v.d.Broek, aug. 1947. Ter oriëntatie: 'straatweg' is de huidige Heilige Geestlaan (toen: Wijnboomlaan)

centrale opslagplaats en het VNK verzorgde dan verder centraal de verkoop in binnen- en buitenland.

Subsidies

Het Ministerie van Landbouw doneerde een substantiële subsidie: uit het

Topografische kaart 1953. Gearceerd het terrein van het Kruidenbedrijf.

Marshallfonds betaalde het f. 15.800. De CHV maakte f. 2.200 over en de Stichting voor de Landbouw f. 500. Andere organisaties deden hun eerdere subsidietoezeggingen niet gestand, zolang er geen stichtingsvorm tot stand was gekomen. Mede om die reden zagen wellicht Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant daarin aanleiding de uitbetaling van de aangevraagde subsidies uit te stellen. In september 1952 schreef het gemeentebestuur aan GS dat het plan bestond de kruidentuin te gaan exploiteren als productiebedrijf voor zaad- en plantgoed voor de plaatselijke telers om daarmee het bedrijf tot een rendabele exploitatie te brengen. GS waren het hier echter niet mee eens en schreven op 22 oktober 1952 dat het niet

op de weg van de gemeente lag om de kruidentuin als gemeentebedrijf verder te exploiteren. Zij gaven het gemeentebestuur in ernstige overweging de kruidentuin als gemeentelijk bedrijf te liquideren. Als gevolg hiervan werden de provinciale subsidies over 1948 tot en met 1951 niet uitbetaald.

LEI-rapport.

In 1951 heeft het Landbouw Economisch Instituut samen met het Technologisch Instituut voor Noord-Brabant een rapport samengesteld over de betekenis van de kruidenteelt voor de landbouw in Gemert. De conclusie was, dat de kruidenteelt vooral gezien kon worden als een middel om op de kleine bedrijven beneden 5 ha de arbeidsprestatie te verhogen en dus het inkomen van die bedrijven te verbeteren. Men achtte het stichten van zuivere kruidenteelt-bedrijven in deze periode niet gewenst. Dit omdat er nog teveel onzekerheden bestonden over de toekomst van de kruidenteelt.

Verkoop aan derden:

De kruidentuin heeft niet alleen zaden geleverd aan de telers maar ook kruiden verkocht aan onder andere de Wenneker likeurstokerij in Schiedam, de farmaceutische industrie in Nederland en België, het Koninklijk Instituut voor de

Vingerhoedskruid

Tropen in Amsterdam, het Botanisch Laboratorium en de Hortus Botanicus van de Universiteit van Utrecht.

Opheffing

Zoals eerder vermeld waren de NCB, de CHV en de R.K. Tuinbouwbond op 12 november 1947 overeengekomen samen een stichting te gaan oprichten voor de exploitatie van de kruidentuin. Op 30 juni 1953 nam de gemeenteraad echter kennis van het feit, dat deze organisaties geen belangstelling meer hadden in het deelnemen in een stichting. Wel vonden zij het in het belang van de kruidenteelt gewenst, dat de werk-

zaamheden van de kruidentuin werden voortgezet, maar dat die werkzaamheden beter konden worden gecombineerd met die van de reeds bestaande Stichting Tuinbouw proef- en selectiebedrijf van de NCB te Middelrode-Berlicum. Dat zou minder kostbaar zijn dan een afzonderlijke exploitatie van een proefbedrijf in Gemert. De gemeenteraad nam eveneens kennis van het standpunt van burgemeester en wethouders dat het nu niet meer op de weg van de gemeente lag om, buiten deze organisaties om, de exploitatie van de kruidentuin voort te zetten. In een brief van 19 juni 1953 aan de directeur van de Tuinbouw te 's-Gravenhage schreven burgemeester en wethouders dat zij voornemens waren de gemeenteraad voor te stellen de werkzaamheden van de kruidentuin in de loop van 1953 te doen beëindigen. Een voorstel van deze strekking is er echter niet gekomen.

Valeriaan

Antoon de Kemp 1898-1956

Dirk Reitsma, Martien Scheepers en Adriaan Vereijken kregen met ingang van 1 september 1953 eervol ontslag, in verband met de voorgenomen opheffing van de kruidentuin.

Begin 1954 vroegen de oorspronkelijke pachter Johan Vereijken en de eigenaar, de Paters van de H.Geest, de grond terug, omdat er geen kruiden meer op werden geteeld. Ook bij de boeren liep de interesse voor de kruidenteelt hard terug. In Gemert waren bij de opheffing van de kruidentuin nog twaalf kruidentelers actief. Boekhoudkundig is het kruidenteeltbedrijf in 1956 afgesloten.

Het kruidenhuis werd gebruikt als timmerwerkplaats en opslagruimte van de gemeente. De inventaris is verkocht.

Nawoord

In feite viel op 30 juni 1953 het doek voor de kruidentuin, hoewel dit niet expliciet in een raadsbesluit is vastgelegd. Het is opvallend dat noch in de vergaderingen van de R.K. Tuinbouwbond noch in die van de R.K. Boerenbond is gesproken over de kruidenteelt, laat staan over de opheffing van de kruidentuin.

In het begin van de jaren vijftig gingen de boeren langzaam aan op grotere schaal boeren. De extensivering van de landbouw kwam zachtjesaan op gang. De mechanisatie deed hier en daar ook al zijn intrede. Agrarische stallen werden uitgebreid of beter ingericht. De veestapel werd groter. Er werden ook al voorbereidingen getroffen voor een vrijwillige ruilverkaveling in de gebieden Kranenbraken en Groeskuilen. Uiteindelijk bleek de kruidenteelt toch niet echt lonend te zijn geweest in verhouding tot de hoeveelheid werk die zij kostte. Het heeft daarom niet geleid tot betere bestaansmogelijkheden voor de boeren. Bovendien was het een zeer intensieve teelt op kleine percelen, waarin de boeren als landbouwer hun energie onvoldoende kwijt konden. Hun

Het Kruidenhuis, nu woning burgemeester Jan van Maasakkers (foto 2008.10)

interesse ging meer uit naar het zuivere boerenvak. Het LEI-rapport is volgens mij ook van invloed geweest op de verminderde interesse voor de kruidenteelt. Na de opheffing van de kruidentuin bleef Antoon de Kemp samen met Martien Huberts van de Zuid-Nederlandse Kruidendrogerij de nog aanwezige telers in en buiten Gemert regelmatig bezoeken en voorlichting geven. Het is niet precies bekend wanneer de kruidenteelt in Gemert en Oost-Brabant definitief is opgehouden. Omdat valeriaan een moeilijke teelt was, zeker op de hier relatief droge zandgronden, experimenteerde ook Antoon de Kemp – mijn vader - zelf in zijn groentetuin met een aantal proefveldjes met valeriaan om de juiste teeltmethode te kunnen vaststellen. Mijn vader en ik gingen in de bloeiperiode – van juni tot augustus - regelmatig valeriaanplanten zoeken in het populierenbos van Jacques van den Broek in de Kampen. In de volksmond heette dat bos “het lucifersbos”. Jacques van de Broek overleed op 79-jarige leef-

tijd op 9 maart 1991. Antoon de Kemp ging na opheffing van de kruidentuin door met experimenteren met de teelt van verschillende andere kruidensoorten dan valeriaan. Hij deed dit op de grond die nog beschikbaar was achter en naast het Kruidenhuis (gepacht van het R.K. Kerkbestuur). Jammer genoeg heeft Antoon zijn voorlichtende taak en het experimenteren met de kruidenteelt niet kunnen voortzetten. Hij kwam op 7 mei 1956 in Beek en Donk om het leven door een ongeval met zijn scooter. Martien Huberts, de directeur van de drogerij in Veghel, overleed op 13 mei 2008 op 86-jarige leeftijd. Met hem had ik kort tevoren nog een boeiend gesprek over de kruidenteelt en - drogerij. Met zijn heengaan ontviel ons de laatste persoon die in de jaren na WO II de kruidentelers in Gemert en omstreken goede voorlichting gaf.

BRONNEN:

- Gemeentearchief Gemert-Bakel [GAG] Archief Gemeentelijke Kruidentuin; Archief R.K.Tuinbouwbond (notulen); Archief R.K. Boerenbond (notulen).
- Heemkamer dossier Kruidentuin (Hortus Medicamentorum Ghemertanum)- Rapport F.de Kemp, juli 2008.
- Agenda van Antoon de Kemp ()1952-1956
- Informatie (met veel dank) van: Antoon van Erp, Harrij Donkers, Harrij Vereijken, Marie-José van den Broek, allen uit Gemert, Martien Huberts () uit Veghel en Henri Dillen uit Geldrop.

Senang in Gímmert: integratie van twee kanten

Ties van de Werff

Op zaterdag 6 september 2008 werd er een heus Indië-monument onthuld in Gemert. Een kunstwerk van de Mierlose beeldhouwer Johan van Hoof, gesitueerd op de hoek van de Pater van den Elsenstraat, verbeeldt de integratie van de Indischen in Gemert. Gemert kent een groot aantal Indische families, en dat is geen toeval. Nadat Indonesië een onafhankelijke Republiek werd, vertrokken veel KNIL-militairen en Indischen die voor de Hollanders werkten per boot naar Nederland. In 1951 besloot de Gemertse gemeenteraad om 120 van deze Indische gezinnen op te vangen in

Gemert, een relatief groot aantal voor een dorp van nog geen 10.000 inwoners. Voor het eerst kwamen er 'van die bruine' in Gemert wonen. De integratie van deze buitenlandse Nederlanders verliep relatief vloeiend. Een van de eerste Gemerts-Indische gezinnen in Gemert was de familie Van de Werff.

In 1935 besloot Adriaan van de Werff, zoon van Pieter van de Werff en Sientje Gijsbers, om als soldaat voor het KNIL-leger te werken in Batavia. Tijdens zijn verblijf op Java ontmoette Adriaan Leentje Merckx, een inlandse die te vondeling was gelegd bij een rijkere Belgische familie met een theeplantage - een praktijk dat in het arme Nederlands-Indië wel vaker voorkwam. In 1938 kregen zij hun eerste kindje, Willy. Vier jaar later werd Jantje geboren. Jantje was amper vijf weken oud toen de Japanners Indonesië binnenvielen. Adriaan en Leentje werden krijgsgevangens gemaakt en gescheiden van elkaar. Adriaan werd ingescheept naar Birma, overleefde een zeeaanval van de geallieerden, en werkte drie jaar in alle ellende aan de beruchte

Zaterdag 6 september j.l. werd aan de Pater van den Elsenstraat een bijzonder monument onthuld van kunstenaar Johan van Hoof en constructeur-kunstsmid René van de Crommenacker. De geabstraheerde verbeelding van een geslaagde integratie.

Kunstenaar Johan van Hoof erbovenop.

spoorlijn. Leentje werd met Willy en Jan geïnterneerd in het Jappenkamp 'Demak Idjoe'. Adriaan zou zijn vrouw en kinderen pas vijf jaar later weer zien. Na de capitulatie in 1949 vertrok het gezin Van de Werff naar Nederland, alwaar deze eerste golf repatrianten opgevangen werd in pensions. Leentje, Willy en Jan kwamen terecht in het pension 'De Wilde Zwanen' in Laren (het latere Singer-museum). Daar werd in 1950 Theo geboren. Terwijl Adriaan nog in het militair hospitaal in Utrecht lag, vertrok Leentje met haar drie kinderen alvast naar Adriaans geboorteplaats Gemert. Leentje, Willy en Jan waren een van

de eerste 'bruine' die arriveerden in Gemert, en hun aankomst trok dan ook veel bekijks. Mensen hingen zelfs in lantaarnpalen; iedereen wilde een glimp opvangen van 'da klein zwart weefke' dat Adriaan had meegenomen. Leentje en haar kroost trokken zolang in bij de ouders van Adriaan in de Molenstraat. Het aarden in Gemert ging niet vanzelf. Gemert leek in niets op de rijstvel-den van Java, en dat kleine stroompje De Rips stelde ook al niet veel voor. Vervelender was dat de Hollandse fami-

Arie van de Werff, kort voor zijn vertrek naar Nederlands-Indië, 1935.

Adriaan en Leentje van de Werff op hun eerste brommer.

lie van Adriaan Leentje met argusogen bekeek. Zij moest bijvoorbeeld vaak met Willy en Jan in de schuur eten. Het moet een moeilijke tijd geweest zijn.

In de tussentijd had Adriaan in het militair hospitaal prins Bernard aan z'n mouw getrokken. Gemert kampte met een grote woningnood, en het bleek moeilijk voor Adriaan om in zijn geboortedorp een woning te krijgen. Door Bernhards toedoen kregen Adriaan en Leentje uiteindelijk een woning in de Alde Biezenstraat, die eigenlijk bedoeld was voor een ambtenaar. In juli 1950 kon het gezin Van de Werff zich dan eindelijk vestigen in Gemert.

Amper vijf maanden later kwam burgemeester De Bekker met het initiatiefvoorstel tot de opvang van 120 Indische gezinnen. Hiermee kreeg Gemert de mogelijkheid om veel woningen te bouwen, met als beloning extra woningen voor de Gemertenaren zelf. Het initiatief haalde de landelijke dagbladen. Al snel werd er gebouwd, en de nieuwe wijken

Berglaren en Molenakker werden gereed gemaakt voor de Indische gezinnen. Om de integratie te verbeteren, hanteerde Gemert een slim spreidingsbeleid: tussen elk Indisch gezin werd een Gemerts gezin geplaatst, om zo de onderlinge communicatie te verbeteren.

Regelmatig kwamen er kindjes aan de deur bij het gezin Van de Werff, om te kijken hoe donker zo'n Indische dan wel niet was. Leentje vertelde de nieuwsgierige kinderen dan maar dat zij in het oerwoud speelde met een leeuw, en dat Adriaan haar toen zogenaamd vond. Aan voorlichting kon dus nog wel het een en ander gebeuren. Adriaan besloot een poging te doen en schreef in 1951 vier stukken in de Gemertsche Courant om de Gemertse bevolking voor te lichten over de 'Indische medemens'. Hoewel het aanvankelijke idee was om de mensen te vertellen over de nieuwe Indischen, beperkte Adriaan zich al snel tot zijn eigen kampervaringen.

Voor de eerste generatie Indischen - die vaak gedwongen waren om Indië te verlaten - was het wel even wennen in het koude en platte Nederland. In de jaren '50 vonden veel Indischen ontspanning bij elkaar in de gezelligheids- en sportvereniging ONI (Ontspanning Na Inspanning). Daar konden zij samen sporten, eten en dansen. Adriaan fun-

Theo, Jan en Magda van de Werff, geboren in respectievelijk Laren, Tjimahi en Gemert.

geerde in de begintijden als sportcommissaris, en richtte ook een judoclub op bij het Vossenkamp. Na wat strubbelingen verdween de vereniging, om enkele jaren later opgevolgd te worden door BINGO (Band Indië-Nederland Gemert en Omstreken). Een van de initiatiefnemers was Adriaan (naast oa J. de Haas, Th. Kiliaan, L. Matagora en anderen). Naast sportactiviteiten hield BINGO ook dansavonden.

In de jaren '50 deed de indorock haar intrede met bands als The Tielman Brothers, en ook Gemert kende een flink aantal muzikanten. Een van de eerste Indorock bands in Gemert waren The Rocket Strings, de latere Roy & The Kiliaan Brothers. Jantje van de Werff

bouwde zelf gitaren achter in de schuur, en speelde in de begintijden van The Rocket Strings mee. De bands speelden in het Vossenkamp, en vaak op de dansavonden van de BINGO. Het publiek was niet alleen Indisch; veel Gemertse jongeren kwamen dansen en genoten van de gezellige Indische sfeer. Muziek bleek een goed integratie-instrument.

Er was veel èèremoeij in die na-oorlogse tijd. Maar aan kinderen geen gebrek.

In 1951 werd Magda geboren in het Gemertse gasthuis. Met vier kiendjes was het flink aanpotten in huize Van de Werff. Zoals zoveel Hollandse gezinnen hadden Leentje en Adriaan dan ook varkens en kippen achter in de hof. En zoals bij zoveel Indischen, stond de deur altijd open voor mee-eters. Wanneer er meer volk dan eten was, stiefelde Leentje gelijk naar achteren om een kiep te slachten. Naast oer-Hollands eten als zuurkool, worst en petazzie, kookte Leentje vaak Indisch, en in het begin moest Adriaan – ondanks zijn jaren in Indië – helegaar niets hebben van 'da vèèrkesvoejer'. Maar dat veranderde snel. Indisch eten bleek de stille kracht van een ontheemd volkje.

In de groentewinkel van Noud Tijk (Van Schijndel) in de Virmundtstraat, konden al snel sambal en kruiden kopen. Lomboks en kookgerei werden rondgebracht door de Warung Kelilung een

Theo & Magda met mama naar de kermis.

soort Indische SRV die alle Gemerts-Indische families afging. Om wat geld bij te verdienen maakten veel Indischen nasi- en bamiballen, loempia's en andere exoti-

sche lekkernijen die gretig aftrek vonden bij de Gemertse bevolking. Ook Leentje maakte zelf Indische hapjes voor de verkoop. In dezelfde teil waarin de kleine Magda en Theo zich moesten wassen op zondag, werd de nasi geroerd. Met zijn eerste brommertje leverde Adriaan dan de hapjes af bij (de) Schattefor, de automatiek aan de Molenstraat tegenover de bioscoop.

Voelden de eerste-generatie Indischen zich soms ontheemd, de kinderen (de tweede generatie) hadden daar vaak wat minder last van. De opgroeiende Theo werd zich pas bewust van zijn bruine kleur op tienjarige leeftijd. Samen met Jan Thijs ging Theo op bezoek bij de oma van Jan Thijs in Oploo. 't Vrouwke vroeg bij het zien van Theo: "Koomde gaj oit de missie mènneke?" En bij de koffie kreeg Theo geen twee boterhammen en een eike zoals de rest, maar

een hele stapel boterhammen en wel vier eikes. Kindjes uit de missie hadden immers honger (Theo spaarde toen op school zelf voor de kiendjes uit de missie). Sindsdien riep oma Thijs als hij op bezoek kwam: "Berta, 't geel mènneke stí wír vur de deur!" Ook Magda werd zich pas later bewust van haar Indisch-zijn. Vreemde culturen hebben vaak een soort aantrekkingskracht, en het mag geen geheim heten dat Indischen erg mooie mensen zijn. Magda kan zich herinneren dat zij als pubermeisje flink aangekeken en nagestaard werd; veel jongens vonden haar meer dan interessant. Maar dit soort interculturele uitwisselingen ging het bestuur van de BINGO toch te ver. Zowel bij de ONI als bij de BINGO werd continu gehamerd op 'passende kleding en gedrag'. Intiem dansen, laat staan zoenen, was niet toegestaan, zoals Rob de Haas prachtig vertelt in zijn boek 'Enkele Reis Indië-Gemert'.

Die netheid is karakteristiek voor de Indischen. Veel Indo-families behoorden tot de gegoede burgerij in de koloniën, daar zij vaak werkten als ambtenaren of administrateurs. Het bleek een verrassing voor de plat praotende Gemertenaren dat deze exotische mensen beter ABN praatten dan zij. Vele Indische families waren dan ook erg netjes en lieten zich van de beschaafdeste kant zien. In dialect praten paste daar

Vlnr: Willy, Leentje met Theo, Adriaan, Magda, Jan.

niet bij. Daarnaast was de eerste generatie Indischen ook vaak erg streng voor haar kinderen, door al het oorlogsleed dat zij had meegemaakt. Ook in huize Van de Werff werd er nooit over de oorlog gerept, en waren Leentje en Adriaan vrij streng. De opvoeding was tweeslachtig. Op zondagmiddag draaide Leentje afwisselend Indische krontjong en Zangeres Zonder Naam. Als een echte Gemertenaar ging Adriaan elke zondag langs de vele cafés 'vur d'n inlég', tegelijkertijd had hij ook het 'tjebokken' overgenomen (het wassen van de bips met de linkerhand, na het poepen). Ook praatte hij geen ABN maar plat Gimmers. De kinderen praatten dus ook dialect. Een bruin mènneke dat plat praote zorgde nog wel eens voor ver-

bazing. En dat had soms z'n voordelen: Theo's 'hawdoe' en 'olliede gállie d'n állie-jen ok' leverde een flinke korting op toen hij in '67 geluidsapparatuur ging kopen in Helmond. Aanpassen, dat kunnen die Indischen wel.

De Indischen hebben Gemert kleur gegeven. Zowel het slimme huisvestingsbeleid als het aanpassingsvermogen van de Indischen hebben daaraan bijgedragen. Toch vindt de echte integratie plaats door het delen van primaire behoeftes: eten, muziek, dansen en, jawel, liefde en lust. De familie Van de Werff was misschien wel meer Gemerts dan Indisch. Als derde-generatie Van de Werff voel ik me dan ook weinig Indisch, anders dan een vaag geel huidje en een bovengemiddelde fascinatie voor eten. Dik vijftig jaar nadat de eerste Indischen in Gemert aankwamen, is er van integratie geen sprake meer. *Waj zén allemol Gímmertenaoren!*

VOOR MEER ACHTERGROND-INFO:

- Rob A. de Haas, Enkele reis Indië – Gemert, Gemert 2001.
- B. Paasman (et al.), Tjalie Robinson: de stem van Indisch Nederland. Den Haag, 1994.
- Bertus van Berlo, En ons moeder skrwde, Gemert 1997.
- L. v Leeuwen, Ons Indisch erfgoed: 60 jaar strijd om cultuur en identiteit, A'dam 2008.

De Broekstraat van weleer

Oude tijden keren niet weer

Adriaan van Zeeland & Simon van Wetten

We gaan wandelen. Wandelen door een skon stukske Gimmert en wandelen door de tijd. Ons dubbele startpunt: de eerste helft van de vorige eeuw én de kop van de Heuvel, ons hoofd naar de Broekstraat gericht. Heen kijken we naar links, en als we over een aflevering of drie op Boekent omdraaien, dan kijken we wéér naar links. Zo slaan we geen huizen en zo min mogelijk bewoners over bij het vastleggen van de sfeer aan de rand van Gemert in een tijd dat West- noch Zuid- noch Noord-om ons leven doorsneed. En bepaal bij dat laatste werkwoord zelf maar waar u de klemtoon wilt leggen...

De Zoete Moeder

Je kwam wat anders Gemert binnen, destijds. Gehinderd door rotondes noch files, hooguit met een twee-of-drie-borrels oponthoud bij "De Drie Ossen", liep je van de Beekse dijk zomaar de Heuvel op. Deze invalsweg liep aldaar tussen een paar huizen door die naar de normen van moderne welstandscommissies nogal slordig en scheef aan de rand van de straat waren gedrapeerd. Op de

hoek van de Heuvel en de Broekstraat leek zich meteen de mogelijkheid voor te doen om middels een bezoek aan café "De Gezelligheid" de Gemertse gastvrijheid in een vroeg stadium te genieten. Léék, want de waardin van dit etablissement droeg net als haar kroeg de bijnaam "De Zoete Moeder", maar had die strelende omschrijving verworven vanwege een omgekeerde, averechtse reden. Zoals de bekende vooroorlogse dorpsfiguur De Paus zijn hoge titel te danken had aan zijn met vloeken door-

Café "Gezelligheid" nog voor de aanbouw van de veranda (1932).
'De Zoete Moeder' staat net rechts van de hoek van het huis.
Pleegzoon Frans derde van links.

Het café een aantal jaren voordat het werd afgebroken. Met wat fantasie zijn de muurschilderingen van George Gijsbers onder de veranda nog zichtbaar.

spekt taalgebruik, zo had de kasteleïnse de reputatie een uiterst bitsig vrouwspersoon te zijn. De klantenkring van de Zoete Moeder paste dan ook hendig op één foto en echt gezellig was het er volgens de buurtbewoners absoluut niet.¹ Hoewel, de echtgenoot van de bazin had een goei piano, was ook de organist en de koster van de kerk, en nam na de kerkoorrepetities Ad Maas en de gebroeders Jaspers van twee huizen verderop mee naar zijn café om nog wat verder te zingen. Dan werd het toch nog gezellig! En er is nog meer goeds te melden: het kinderloze echtpaar had een menneke helemaal uit de stad Den Haag geadopteerd en zorgde daar prima voor.²

Moeders géven melk, maar die van Van de Weijer bráchten juist iedere dag melk naar de Zoete Moeder.³

De langgevelboerderij van Van de Weijer van 1970 tot 2008 (zie hiernaast).

Boerderij Broekstraat 6 (nu Heuvel 66-68)

Die van Van de Weijer waren de naaste buren van De Zoete Moeder. De boerderij staat er nog, aan dat deel van de Broekstraat dat nu doodloopt op de moderne infrastructuur van Gemert. Toen de wereld nog openlag vormde deze plek de thuishaven voor zeven koeien, een paard en achtenveertig varkens, én het gezin Van de Weijer, dat bestond uit vader en vijf kinderen. Moeder is in 1947 in het kraambed, na de geboorte van haar jongste dochter, gestorven.⁴

Vóór 1938 was Janus van Zeeland de boer die hier woonde. Hij en zijn vrouw hadden slechts één kind. Het was bij diens geboorte allemaal niet van een leien dakje gegaan, Dries was achterlijk, maar gruwelijk sterk. De hele buurt had toch wel een bietje schrik van deze geweldenaar, die - toen zijn ouders overleden - opgenomen werd in een gesticht in Venraij. Het was deze inrichting waaraan vader Van de Weijer eerst de huur en later de kooppenningen voor de boerderij betaalde.

Op de bekende 11e mei 1940, de dag dat

Gezin Van de Weijer. Naast vader Antonius links Bert en rechts Mien. De twee jongens voor hen zijn Jan en Wim, en trots vooraan Nellie, de jongste dochter.

de Duitsers de Gemertse bevolking gijzelden op het mertveld, lag hier de grens tot waar de arm van het nieuwe gezag reikte; de mensen die op de kop van de Heuvel woonden werden meegenomen, de Van de Weijers en de Jaspers' en andere Broekstraatbewoners zagen kans om door de velden richting Milschot te ontkomen.

De oorlog heeft Jan van de Weijer in zekere zin het leven gered! Hij werd geboren in 1943, gedijde tijdens de borstvoeding, maar eenmaal van de moedermelk af, werd hij zieker en zieker.

Moeder Van de Weijer gaf de Engelsen de schuld, die verwendeten de kinderen met grote hoeveelheden kwatta en "daar kan onze Jan niet tegen." Jan kwam in het Gasthuis terecht en aan de andere kant van Nederland heerste de Hongerwinter. Een Groningse arts viel het op dat patiënten met de klachten zoals Jan die ook had, daar in het noorden van Nederland tijdens de hongerperiode opbloeden! Het ongewilde dieet deed hen goed. En zo is de medische wetenschap aangaande glutenintolerantie, ook wel coeliaki genoemd, voor Jan net op tijd in een stroomversnelling gekomen.

Die Engelsen hadden tijdens hun intocht in Gemert in september 1944 de hennenkot van de boerderij ingevorderd. De hennen moesten maar zolang los in d'n hof scharrelen. Zo zijn dus niet

R.K. Gasthuis Gemert, 15-9-1946. Jan van de Weijer ligt glutenintolerant in de stoel. De andere jongen is Alphons van der Velden.

alleen de Gemertenaren, maar uitdrukkelijk ook de kippen van de familie Van de Weijer door de Engelsen bevrijd. Voorbij de boerderij begon de open ruimte van de Broekstraat. Zeker ter linkerzijde was de afstand naar de volgende hoeve groot, zo'n driehonderd meter. Niettemin, als Toon Jaspers tijdens het melken van de koeien in de stal de pluumeau van een koeienstaart in z'n gezicht gezwiept kreeg, dan schreeuwde hij die koe zo schrikkelijk hard van alles toe, dat ze bij Van de Weijer wisten dat het melkenstijd was, bij wijze van spreken dan toch.

Wordt vervolgd

NOTEN

- 1 Zie ook Ad Otten, 'Wie was 'De Zoete Moeder'?', in: Gemerts Heem 2006/1, blz. 24 en verder. Ad verbindt de naam van de Zoete Moeder met het keske van De Vlucht naar Egypte in deze buurtschap.
- 2 Janus van Rooij, koster/organist/kastelein, afkomstig uit Beek en Donk, heeft samen met zijn vrouw Anna Maria (Ant) van den Berk - de Zoete Moeder van toen en Aarlese van geboorte - in 1931 het café betrokken. Daarvóór woonden ze in Weert. Hun pleegzoon heette Frans Evers, geboren in 1918 in 's-Gravenhage.
- 3 Binnenkort wordt De Zoete Moeder herbouwd, op grond van de oude bouwtekeningen! Weliswaar op een paar meter van de oorspronkelijke plaats (er staat nu een bushokje in de weg), daar waar een fietscarroussel een paar jaar de term "De techniek staat voor niets" stond te ontcrachten.
- 4 Vader Antonius van de Weijer (1902-1981) was afkomstig uit Milheeze. Moeder heette Petronella Cornelissen.

Toon Jaspers kon je ook horen zonder dat de deur open stond ... (foto ao 1975)

Eerste jaren buurtvereniging Noord-West*

Martien van der Wijst

Vóór 1958 werd er, elke keer als er een bruiloft, priesterfeest of andere activiteit in de buurt was, een feestcomité gevormd en een collecte langs de deur gehouden. In 1958 kwam Toon de Wit met het idee van een vast comité daarvoor te kiezen als bestuur van een buurtvereniging.

Op zaterdagmiddag 12 april 1958 kwam ik met de fiets thuis van een familiebezoek (ik werkte toen in Den Bosch en ik was 24 jaar) en mijn moeder zei, dat er een briefje was binnengegoot met de mededeling, dat er een vergadering voor de bewoners van de buurt was in één van de lokalen van Raymakers' fabriek en of ik daar even heen wilde gaan om te "kiekje wa ze dor weete". Ik had weinig zin en het had twee dagen tevoren nog flink gesneeuwd ook, maar ik ging, gehoorzaam als ik was, toch.

Toon zette de plannen uiteen en stelde voor, dat we verkiezingen zouden houden onder iedereen die aanwezig was voor vijf bestuursleden. Dat gebeurde en gekozen werden: Toon de Wit, Driek van den Broek, Wim Huybers, meester Hunnekens en ik. Toon bood aan pen-

ningmeester te worden, de contributie overal op te halen en het meeste werk te doen. Toen moest er een voorzitter gekozen worden door de aanwezigen. Dat werd ik met één stem méér, van een man, een zekere Smits, die pas in de buurt was komen wonen en alleen mijn moeder kende en daardoor ook wel vertrouwen in mij had. Wim Huybers werd secretaris.

Zo kwam ik volkomen onverwacht als voorzitter weer bij "ons moeder" thuis. Op 25 april vergaderde het bestuur bij Hunnekens. Op 30 april vergaderde het bestuur bij Hunnekens. Op 30 april deden we mee aan de optocht voor Koninginnedag met een wagen (die we leenden bij Antoon van den Elsen onder voorwaarden dat we geen spijkers in het hout zouden slaan) met als thema 'Hans en Grietje'. Peter van Nistelroy was Hans, Pieter Vos Grietje en Anny Pennings de Heks. Er waren toen ook kinderspelen met knikkerlopen, zaklopen, hardlopen en de was ophangen. Ik had het wel druk in die tijd met werk en studie en op 13 mei slaagde ik voor het examen archivaris, maar het

buurtcomité zorgde voor de gezellige afwisseling. Op 7 juni was er een ledenvergadering van de buurt en op 22 augustus vergaderden we, volgens mijn agenda, weer. Op 1 september 1955 was De Haag door het Gemeentebestuur gesplitst in de Voorhaag en Achterhaag, wat vooral de bweoners van de Achterhaag niet zinde. Omdat ik in 1958 ook secretaris was van de Heemkundekring konden we die inschakelen om de oude naam De Haag (historisch Die Haghe) weer terug te krijgen, wat lukte.

In 1959 ging ik in Arnhem werken en wonen, maar ik moest voorzitter blijven, omdat ik toch eens in de veertien dagen "thuis" kwam en ze op weekenden bij mijn moeder in huis wel zouden vergaderen. Zo hebben we jaren lang gewerkt met uitstapjes voor de kinderen,

buurtspelen, gecostumeerde voetbalwedstrijden en openluchtdansfeesten in De Hoef. Ook de optochten met Koninginnedag en Bevrijdingsdag en we vierden carnaval, waarvoor we speciaal de club "De Aovend-uule" oprichtten, wat overigens hetzelfde comité was, en we deden ook met die optocht mee. Het bleef zo tot 12-12-1964 toen ik trouwde en Toon de Wit zei, dat ze nu wel een andere voorzitter zouden zoeken. Ik ben erg blij, dat het daarna altijd zo goed is gegaan. Van mijn zwager Ad van Hout, hoorde ik altijd het laatste nieuws en zo leefde ik eerst vanuit Arnhem en na 1973 vanuit Heerlen met plezier altijd een beetje mee.

* Herinneringen op schrift gesteld op verzoek van de 50-jarige Buurtvereniging "Noord-West".

Sprinkhaonen en aander bísjes

Wim Vos

Tijdens de correctie van het onderdeel 'woordenschat' in het 11e Grooët Gímmers Dikteej 2008 in het Boerenbondsmuseum ontstond enige discussie over de betekenis van het Gímmersse hojwipper. De deelnemers konden kiezen uit de volgende betekenissen: a. langpootmug, b. vrijer, c. sprinkhaan. 'Vrijer' (met een knip-oog naar de sexy betekenis van het Nederlandse 'wippen') viel natuurlijk af, maar was het nu 'langpootmug' of 'sprinkhaan'?

Ik heb wat research verricht en ben tot de conclusie gekomen dat sommigen misschien de hojwaoge (een soort spin) verwarren met de hojwipper (een sprinkhaan), ook omdat in Boekel een hooiwipper een hooiwagen kan zijn.

hojwaoge

m ev/mv -s: hooiwagen, spin met een klein eivormig lichaam, rug bruin, buik licht, heeft vier paar heel lange en dunne poten, waardoor het dier zich enkele centimeters boven het oppervlak kan verheffen; overdag verbor-

gen, gaat 's avonds op roof uit; als de hojwaoge wordt aangevallen, laten de poten gemakkelijk los; algemene soorten: Phalangium opilio en Opilio parietinus.

hojwipper

m ev/mv -s: veldsprinkhaan of wekkertje (Omocestus viridulus), kleine groene of bruine insecten, kunnen hoog op springen, zeer algemeen in Brabant, 14-24 mm, in hooi en droog grasland, de mannetjes sjilpen op warme dagen door met hun poten over de vleugels te strijken; het wijfje legt door een legboor eitjes in de bodem; de veldsprinkhaan kan niet vliegen.

sprinkhaan

m ev/mv -e grote groene sabelsprinkhaan (Tettigonia viridissima), helemaal groen met een bruine streep op kop en borststuk, tot 40-55 mm, algemeen in Brabant, kan ook vliegen.

wátterspeen

m ev/mv -s: langpootmug (Tipulidae), familie van muggen met zeer lange, broze poten, wat onhandig vliegend, niet lastig, middelgroot insect; een bekende soort, *Tipula oleracea*, de koollangpootmug, wordt 23 mm lang; de larven, emelten (ímmelte) zijn schadelijk want zij vreten aan de wortels van cultuurplanten.

LITERATUUR:

1. Voor *hojwaoge* zie: Woordenboek van de Brabantse Dialecten (hierna WBD), Deel III, sectie 4, afl.2 Overige Dieren, ed. dr. J. Swanenberg, p.246,247. Voor Boekel noemt Swanenberg overigens twee woorden: 'hooikar' en 'hooiwipper'; in Gemert is die laatste dus een soort sprinkhaan, in Boekel ook een hooiwagen, een soort spin, althans volgens één zegsman, maar de Boekelse variant 'hooikar' geeft te denken. Geen wonder echter dat er in Gemert verwarring bestaat over de juiste betekenis:relaties tussen Gemert en Boekel zijn altijd intensief geweest(bv. door huwelijken).
2. Ms. Enquête Willems 1885, ingevuld door Gerlacus van den Elsen O.Praem; hij geeft voor sprinkhaan: *hojwipper*; deze enquête is onze oudste bron voor het Gímmers.
3. Voor *hojwipper* en *sprinkhaan*, zie WBD, III,4,afl.2, p. 219, 220; Swanenberg noteert *hojwipper* voor Lieshout, Gemert en Stiphout. Swanenberg plaatst de namen voor de twee genoemde sprinkhaansoorten in één lemma en laat dus in het midden voor welke soort al de opgesomde Brabantse dialect benamingen voor het beestje bedoeld zijn.
4. Ook Mw. Jo van den Elzen van De Bloemerkende *hojwipper* voor sprinkhaan.
5. Martien van der Wijst in een brief, d.d. 29-04-2008; n.a.v. de vertaling van het woord 'sprinkhaan' in het Gímmers in zijn vertaling van het Bijbelboek Prediker, schrijft dat hij voor de Bijbelse sprinkhanen de voorkeur geeft aan het Gímmers *sprinkhaan*, omdat volgens hem de *sprinkhaan* de grote groene variant is, die ook beter geschikt zou zijn om op te eten (zoals in de Bijbel vermeld wordt. Volgens hem is de *hojwipper* "dat kleine beestje in gras en hooi". Voor mij is dit de aanleiding om de kleine (niet-vliegende) en de grote (vliegende) soort op te nemen in twee lemmata, resp. **hojwipper** en **sprinkhaan**, temeer omdat ik het woord sprinkhaan al veel eerder had gesignaleerd en ikzelf bij dat woord ook altijd dacht aan de grote, groene variant.
6. Zie ook: Michael Chinery: Insecten, Uitgeverij Het Spectrum B.V., Utrecht, 2005; p.44, s.v. wekkertje; p.58, s.v. grote groene sabelsprinkhaan met kleurenfoto's van de twee varianten.
7. Voor *wátterspeen*, zie WBD III,4,afl.2, p. 152, 153, s.v. langpootmug, voor Gemert 'water-spin' (niet fonetisch gedocumenteerd) en p.188, s.v. emelt, larve van de langpootmug.

Kapittelstokjes

Ad Otten

Het mysterie van De Mortel (2)

In Gemerts Heem 2008.02 lieten we zien dat Christus in De Mortel met zijn linkerhand liet zien “dat Hij het wel kon (van het kruis afkomen), maar toch niet deed!” De bijgaande foto laat zien dat Hij dat ook met zijn rechterhand duidelijk maakte!

Dopen in De Rips

Dopen in de Jordaan is bekend maar wist u dat studenten van de Latijnse School in Gemert, bij wijze van ontgroening, ook werden gedoopt in De Rips. In een album van het in het gemeentearchief in bewaring gegeven ‘archief van de Latijnse School’ vonden we daarvan een fotoreportage. In optocht en begeleid door een tamboer trokken de ouderejaars met de nog ongedoopten door de Ruijschenberghstraat en De Haag. Even Jas d’n Boter voorbij was de doopplech-

tigheid. Één van de foto's laat zien dat je van die doop niet alleen nat werd maar dat je hoofd van die ontgroening ook echt een andere kleur kreeg. Roestbruin!

Van Roesp (roestwater) tot Rips

De Rips, bevat veel ijzer. Duidelijk is dat te zien aan het roestbruine water of – meer nog – aan de roestbruine bodem in het riviertje. Op plekken waar het water stilstaat, is soms een dun olieachtig laagje op het water zichtbaar. Dit laagje wordt gevormd door ijzerbacteriën en is een (onschuldig) natuurlijk goedje. Het ijzerhoudende water vormde in de loop van de tijd een harde laag ijzeroer, dat vroeger ook wel werd gewonnen om ijzer van te smelten. Her en der in de Gemertse ondergrond worden ook nu nog geregeld ijzeroeraders of losse ijzeroerklompen gevonden. Een voorbeeld daarvan dateert uit de tijd van de aanleg van de Zuid-Om. Ten behoeve van archeologisch onderzoek werd het tracé zorgvuldig en machinaal afgeschaafd. Maar toen men stuitte op een ijzeroerbank was het gedaan met schaven want aan die Gemertse ijzeroerbank viel gewoon niks te schaven.

De klompen ijzeroer wist men echter ook wel te gebruiken in het Gemertse. Zo is de Lourdesgrot in de kloostertuin van Nazareth van ijzeroerbrokken opgeworpen, evenals de calvarieberg

Op de voorgrond en geheel rechts de mogelijke overblijfselen van de middeleeuwse Ghere Beke. De foto dateert van vóór de uitbreiding van het kerkhof in 1993.

op het kerkhof van de Nazarethzusters in dezelfde tuin en ook de calvarieberg op de splitsing van St. Antonisstraat en Kastanjelaan in De Mortel.

Van al dat ijzer in de Gemertse ondergrond vinden we ook in de archieven een getuigenis en wel in de naamgeving van het riviertje De Rips. In vroeger tijd blijkt Rips namelijk te zijn geschreven als Ruesp, Roesp of Roisp en over de betekenis daarvan zijn in de loop der tijden al heel wat 'bomen' op gezet, maar naar mijn mening is alleen de betekenis van 'roestwater' buiten kijf.

Ghere Beke

Op een foto uit 1993 (dat is kort voor de uitbreiding van het kerkhof) zien we een brede sloot, die nu alleen nog bestaat vanaf het punt waar de Scheidiuslaan uitkomt op de Ridder Rutgerlaan en vandaar loopt in de richting van de Jezuïetenlaan tot aan de oversteek van de West-Om. Deze sloot maakte van oudsher deel uit van de grens tussen de Commanderij van Gemert en het domein van de vroegere Heren van Gemert ('t Hooghuis en 't Hofgoed). Vóórdat eind jaren veertig van de vorige eeuw in de Jezuïetenlaan woningbouw werd gepleegd liep deze sloot door tot aan De Rips ter hoogte van 't wevershuis van Jas (Hendriks) d'n Boter. Het is niet onmogelijk (om niet te zeggen heel aannemelijk) dat deze sloot het restant is van de zgn. Ghere Beke die al in 1326 wordt genoemd en vanaf 1400 deel uitmaakt van de (toen nog enkele) omgrachting van het Duitsordens kasteel. Na de aanleg van de buitengracht en poortgebouw (1607) is deze Ghere Beke vanaf de Merckte in zuidelijke richting verlegd naar de plaats die we nu kennen als de bedding van de (kasteel)Rips. Kort vóór het gereedkomen van deze uitbreiding van het kasteelcomplex worden voor de Gemertse schepenbank nog tien 'ervaringsdeskundige' getuigen opgeroepen aangaande het onderhoud van 'den

Kasteel van Willem Jagers

grave' tussen de Herenhoeve (dat zijn de landerijen van de kasteelboerderij) en de landerijen van het Hofgoed. De conclusie is eenduidig: van oudsher was het de eigenaar van het Hofgoed die opdraaide voor het vegen van deze 'grave'. (RA Gemert R112 f.141v-142v d.d. 20.9.1605).

Interessant is verder nog dat de naam 'Ghere Beke' kan worden verklaard doordat deze beek komende van de Kieboom, achterlangs de panden Binderseind 2-8, 'geerend' dwz schuin het tracé van de oude hoofdstraat over-

stak, om vervolgens aan de zuidoostpunt van het kasteelcomplex de gracht (nu binnengracht) direct van water te voorzien. De Ghere Beke moet vervolgens aan de noordwestpunt van diezelfde gracht weer in een eigen bedding haar stroombeloop hebben vervolgd richting De Rips aan het (achter)einde van De Haag.

Kasteel van Willem Jagers

Van 1956 tot 1993 voer bij de Koninklijke Marine een mijnenveger met de naam Hr. Ms. 'Gemert' en boegnummer M841.

Aan boord hing een door zekere Willem Jagers gemaakt olieverfschilderij van het Gemerts kasteel, dat wil zeggen, een kleurrijke afbeelding, die naar verluidt kort voor de doop van de mijnenveger gemaakt moet zijn naar een 18de eeuwse gravure. Het is meteen duidelijk dat het hier een situatie betreft van vóór de grote renovatiewerkzaamheden die het kasteel onderging in de periode 1735-1744. Het linksonder tegen de boom geplaatste gemeentewapen van Gemert van veel later tijd ten spijt.

De weergave van het kasteel blijkt bovendien niet erg nauwkeurig en dat zal de gravure die als voorbeeld diende ook wel niet zijn geweest. Boven in de hoofdburcht zijn hele raampartijen verzonnen en de ophaalbrug van de koer van de voorburcht naar de hoofdburcht zit maar liefst een hele verdieping te laag...

Nadat besloten werd tot de sloop van de mijnenveger Gemert heeft de Marine het schilderij aangeboden aan de Congregatie van de Heilige Geest, de eigenaars van het kasteel, en daar hangt het nu in 'de soos' van het hoofgebouw.

'Perpetuum' in plaats van 'pertuum' natuurlijk!

Met uitzondering van Frans Slits en Wim & Piet Vos, maar dat zijn ook dé

talenknobbels van onze heemkunde-kring, heeft niemand het gezien. Op de achterflap van deze jaargang heeft telkens een fout gestaan. 'Pertuum' moet zijn 'Perpetuum'. Ja natuurlijk zegt nu iedereen. En wij ook! Frans, Wim & Piet bedankt voor de reactie. Op de laatste pagina van deze jaargang hebben we het toch nog kunnen corrigeren. Dank ook namens de keizer van Monera Carkos Vlado zelf.

De keizer van Monera (foto Piet Kuppens, 2005)